

«Η αισθητική σχετίζεται με την ηθική μιας
κοινωνίας»

Περιοδικό της Πόληςτχ.44, 11/2001

Τα υλικά ευρήματα του παρελθόντος (χρηστικά αντικείμενα, κτίσματα, έργα τέχνης και άλλα) δεν αποτελούν μόνο πολύτιμες ιστορικές πηγές και δείγματα αισθητικής των παλαιότερων. Ως φορείς μνήμης συνθέτουν επιπλέον ένα μεγάλο τμήμα της ταυτότητας ατόμων και λαών. Γι' αυτούς τους λόγους θα πρέπει και να προστατεύονται. Δυστυχώς, η πραγματικότητα αντιμάχεται τη δεοντολογία και σ' αυτήν την περίπτωση. Η πολιτιστική μας κληρονομιά παραγκωνίζεται ή καταστρέφεται διαχρονικά. Στη συνέντευξη που ακολουθεί, αυτή η ευρέως παραδεκτή αλήθεια επιβεβαιώνεται και δια στόματος ενός ειδικού, του καθηγητή Γιώργου Λάββα, ο οποίος φωτίζει το ζήτημα και από άλλες παραμέτρους. Παράλληλα, αναλύει τις έννοιες της πολιτιστικής διαχείρισης και της αισθητικής γενικότερα. Ο Γιώργος Λάββας σπούδασε Ιστορία και Αρχαιολογία στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και Αρχιτεκτονική στη Ζυρίχη, όπου και εκπόνησε τη διδακτορική του διατριβή. Κατόπιν, εργάστηκε ως επισκέπτης καθηγητής στο Πολυτεχνείο της Βιοτζίνια ΗΠΑ. Επέστρεψε στη Ζυρίχη, όπου δίδαξε για δυο περίπου χρόνια Αρχαία Πολεοδομία στους αρχαιολόγους. Από το 1973 δίδαξε για είκοσι περίπου χρόνια Ιστορία της αρχιτεκτονικής στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων Θεσσαλονίκης. Τα τελευταία χρόνια διδάσκει τα μαθήματα Πολιτιστικής Κληρονομιάς και Ιστορίας της Τέχνης στο Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών. Από το 1985 είναι εμπειρογνώμων του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων για τις αναστηλώσεις των Παναγίων Προσκυνημάτων. Έχει εργαστεί στο Άγιον Όρος ως μέλος του συμβουλίου του Κέντρου διαφύλαξης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του Υπουργείου Μακεδονίας και Θράκης. Υπήρξε, επίσης, μέλος της επιτροπής αναστηλώσεων της Ακρόπολης, ενώ τώρα είναι μέλος της επιτροπής συντήρησης μνημείων της Νότιας κλιτύος Ακροπόλεως καθώς και του Συμβουλίου νεότερων μνημείων.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΒΒΑΣ

η αισθητική
σχετίζεται με την
ηθική
μιας κοινωνίας

Συνέντευξη στην
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ Θ. ΚΕΣΚΕΣΙΑΔΟΥ

Κύριε Λάββα, η αλλοίωση ή η καταστροφή της πολιτιστικής μας κληρονομιάς είναι διαχρονικό πρόβλημα ή έχει οξυνθεί τα τελευταία χρόνια;

Το πρόβλημα αυτό είναι λογικό να υπάρχει από παλιά, καθώς ο χρόνος προκαλεί φυσιολογικές, θα λέγαμε, φθορές στα μνημεία. Ωστόσο, στη χώρα μας και στο εξωτερικό έχει οξυνθεί την τελευταία πενήτηκονταετία. Από δελτία της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας διαπιστώνουμε ότι σήμερα στην Ελλάδα υπάρχουν περίπου 3.800.000 κτίσματα, από τα οποία μόνο 500.000 χρονολογούνται πριν από το 1945. Επομένως, 3.300.000 είναι καινούριες κατασκευές. Αυτό και μόνο το στοιχείο δείχνει ότι η εναλλαγή του νέου με το παλιό βρίσκεται σε φοβερή δυσσομονία. Ποτέ στην ιστορία του πολιτισμού δεν άλλαξε τόσο γρήγορα το αστικό και όχι μόνο τοπίο. Μια πόλη διατηρούσε τη φυσιογνωμία της για δεκάδες χρόνια ή και αιώνες ακόμη και οι αλλαγές γίνονταν με πολύ αργούς ρυθμούς και σε μικρό βαθμό. Ειδικότερα στην Αθήνα, η παλιά δομή της πόλης (κτίρια, δρόμοι, πλατείες, κ.λπ.) έχει σχεδόν χαθεί την περίοδο 1955-1980 και οι πολυκατοικίες και άλλα προβληματικά κτίρια έχουν προκαλέσει τη γνωστή της δυσμορφία.

Πολλοί υποστηρίζουν ότι η αστυφιλία και αδέξιοι χειρισμοί των κυβερνήσεων Καραμανλή, ήταν τότε η απαρχή του κακού για την πρωτεύουσα και τις μεγάλες πόλεις.

Όχι μόνον η αστυφιλία οφειλόμενη σε πολιτικούς και άλλους λόγους, αλλά και η κερδοσκοπική βουλμία των εργολάβων, η ανάπτυξη της τεχνολογίας στην οικοδομική και η φτηνή σχετικά ανοικοδόμηση ήταν μερικές από τις αιτίες του οικοδομικού οργασμού στην Αθήνα την περίοδο αυτή. Είναι γεγονός, επίσης, ότι κατά τη διακυβέρνηση της χώρας από τον Καραμανλή τη δεκαετία του '50 παρατηρήθηκε αυτό το φαινόμενο όχι μόνο στην πρωτεύουσα αλλά και στη Θεσσαλονίκη και άλλες μεγάλες πόλεις και συνεχίστηκε τη δεκαετία του '60 κι ακόμη περισσότερο στη διάρκεια της δικτατορίας. Είναι, όμως, ο Καραμανλής ο πρώτος πολιτικός αντουργός αυτής της κατάστασης. Κι εγώ έτσι πίστευα. Θυμάμαι ότι επί Χούντας στη Ζυρίχη είχε έλθει, όταν ακόμα ήταν εξόριστος, σε μια συγκέντρωση, όπου συζητούσαμε για το πώς χτίστηκε η Ελλάδα. Όταν, λοιπόν, είπε με έμφαση ότι εκείνος έχτισε την Ελλάδα, του απάντησα με το πάθος του νέου αρχιτέκτονα: "Ναι, κύριε πρόεδρε, αλλά πώς τη χτίσατε". Θύμωσε, αλλά δε μίλησε. Ωστόσο, αν δει κανείς σφαιρικά τα πράγματα, δεν μπορεί να παραβλέψει το γεγονός ότι την εποχή εκείνη πολλοί φτωχοί και πολιτικά κατατρεγμένοι συνέρρεαν στην Αθήνα απ' όλη την Ελλάδα και όλοι ήθελαν να στεγαστούν. Ο Καραμανλής ήταν, βέβαια, ο κυβερνήτης της χώρας, αλλά και οι αρχιτέκτονες, οι πολιτικοί μηχανικοί τί έκαναν; Γενικά, οι στεγαστικές ανάγκες της εποχής ήταν φοβερές και δεν μπορούσε το πρόβλημα αυτό να ελεγχθεί εύκολα.

Δε θα 'πρεπε, όμως, να συνδυάζεται η αστυφιλία με αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις, που να εξασφαλίζουν την αισθητική των πόλεων;

Κανονικά έτσι θα πρέπει να γίνεται. Ευρωπαϊκές πόλεις είχαν ανάλογα προβλήματα, αλλά εκεί υπήρχαν σταθερές κρατικές δομές, που εδώ, δυστυχώς, δεν υπάρχουν. Σε άλλες χώρες άλλαζαν οι κυβερνήσεις, αλλά δεν άλλαζε ο νόμος, που εξασφάλιζε τις σωστές προδιαγραφές για την αισθητική των πόλεων. Γι' αυτό και στις περισσότερες ευρωπαϊκές πόλεις παλιά κτίρια έχουν διασωθεί, δεν έχουν κατεδαφιστεί όπως σε μας. Αλλά κι όταν κάτι κτιζεται εκεί, οι προδιαγραφές είναι πολύ αυστηρές. Θα σας αναφέρω το παράδειγμα της Ελβετίας. Εκεί μπορεί ο οποιοσδήποτε (αρχιτέκτων, επιχειρηματίας κ.λπ.) να χτίσει ένα κτίριο, αλλά το σχέδιό του πρέπει να εγκριθεί από δεκαεπτά γραφεία της Πολεοδομίας, άρα θα πρέπει να γίνει σύμφωνα με το νόμο, ο οποίος δεν αφήνει "παράθυρα" και "παραθυράκια".

Θα πρέπει, λοιπόν, να παραδεχτούμε ότι πολλούς Ευρωπαίους αρμοδίους διακρίνει, πέρα από την οργάνωση, μια προβλεπτικότητα, που τους εξασφαλίζει θετικά αποτελέσματα όχι μόνο για το άμεσο αλλά και το απότερο μέλλον.

Πράγματι. Αντίθετα, οι Έλληνες δεν είμαστε Προμηθείς αλλά Επιμηθείς, δηλαδή κλαίμε πάνω στα ερείπια, αφού γίνει η καταστροφή. Κι αυτό γιατί η ικανότητα πρόβλεψης για λειτουργικά ή αισθητικά προβλήματα των πόλεων δε μας διακρίνει. Η Αθήνα π.χ. χτίστηκε χωρίς σχέδιο. Πρώτα έγιναν τα κτίρια, μετά οι δρόμοι, οι πλατείες και τα δίκτυα ύδρευσης και αποχέτευσης, δηλαδή οι διαδικασίες προχώρησαν αντίθετα από την ορθή διαδικασία. Έτσι η Αθήνα είναι ένα συνοθύλευμα ανεξάρτητων οικισμών, που βρίσκονται ο ένας δίπλα στον άλλο χωρίς εσωτερική σχέση και αρμονία. Ένα τόσο ανοργάνωτο σύνολο είναι δύσκολο να μετατραπεί σε αρμονικό εκ των υστέρων.

Το ίδιο νομίζω ότι ισχύει και για άλλες ελληνικές πόλεις. Θα σας αναφέρω το παράδειγμα της Καβάλας, στην οποία οι αλλαγές δεν ήταν ιδιαίτερα αρνητικές. Ωστόσο, ενώ η παλιά πόλη έχει διατηρηθεί, η νέα έχει χτιστεί ανοργάνωτα. Ενώ, δηλαδή, τα κτίρια έπρεπε να χτιστούν κλιμακωτά, κάτω τα χαμηλότερα και πάνω τα ψηλότερα, ώστε να αξιοποιηθεί η αμφιθεατρική της θέση, επικράτησε τελικά η δυσαρμονία.

Νομίζω κι εγώ, ότι η Καβάλα δε στάθηκε πιο τυχερή από άλλες μεγάλες ελληνικές πόλεις. Έχει υποστεί κι αυτή αλλοιώσεις, αλλά, ευτυχώς, όχι στο βαθμό που βλέπουμε στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Θα μπορούσε να διαμορφωθεί καλύτερα η σχέση παλιάς και καινούριας πόλης και να αξιοποιηθεί, όπως είπατε, η αμφιθεατρική της θέση. Ξέρετε, στη βυζαντινή και στην προβιομηχανική περίοδο το δικαίωμα για θέα ήταν αναφαίρετο στον καθένα. Δεν ένοιαζε κάποιον αν το κτίσμα του ήταν υψηλό ή χαμηλό, αρκούσε να έχει θέα. Η παλιά βυζαντινή νομοθεσία, συγκεκριμένα η Εξαβιβλος του Αρμενόπουλου, όριζε γι' αυτόν το λόγο ότι, όταν γκρεμιστεί ένα κτίριο, δεν πρέπει να χτιστεί στη θέση του κάτι πιο ψηλό απ' ό,τι ήταν προηγουμένως. Δυστυχώς, το 1946 η νομοθεσία αυτή, που φρόντιζε για την ποιότητα στις κατοικίες, αντικαταστάθηκε από νέο αστικό κώδικα.

Η αναφορά σας στη βυζαντινή νομοθεσία μου φέρνει συνειρμικά στο νου και την περίπτωση της Σαντορίνης, όπου οι κάτοικοι με το σοφό τους ένστικτο αξιοποίησαν την αμφιθεατρικότητα του νησιού, αλλά και ενέταξαν τα οικημάτά τους αρμονικά το ένα μέσα στο άλλο.

Πράγματι. Έτσι εξασφαλίζεται όχι μόνον η θέα αλλά και

ο σωστός αερισμός και φωτισμός όλων των κτισμάτων. Στις μεγάλες πόλεις, αντίθετα, οι ψηλές πολυκατοικίες παρεμποδίζουν κάτι τέτοιο και οι κάτοικοι ζουν μέσα σε ασφυκτικές συνθήκες.

Ας επανέλθουμε, όμως, στο ζήτημα της προστασίας της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Δείχνουν όλοι οι κατά καιρούς αρμόδιοι υπουργοί (Πολιτισμού και Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.) το ίδιο ενδιαφέρον γι' αυτό;

Ενώ όλοι οι αρμόδιοι υπουργοί και αξιωματούχοι πρέπει να είναι ταγμένοι στην προσπάθεια προστασίας και ανάδειξης του πολιτισμού μας, κάποιος είναι πιο ευαίσθητος κι αυτό φαίνεται από τις ενέργειες, στις οποίες προσβαίνουν. Θα σας αναφέρω τον Αντώνη Τρίτση, χάρη στον οποίο σώθηκε σε μεγάλο βαθμό η Πλάκα, και τη Μελίνα Μερκούρη, που πρότεινε την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων. Ενώ, όμως, οι πολιτικοί αυτοί πήραν μερικές σημαντικές αποφάσεις, δρομολόγησαν και κάποιες ιδέες, που αργότερα ή δεν υλοποιήθηκαν ή υλοποιήθηκαν μερικώς. Πέρα απ' αυτό, κάποιος πολιτικός αναγκάζεται, λόγω πολιτικού κόστους, να μην κάνουν όσα πραγματικά θα ήθελαν. Θα σας αναφέρω πάλι ένα παράδειγμα. Η πάνω πόλη της Θεσσαλονίκης ήταν μέχρι το 1976 ένα παραδοσιακό οικιστικό σύνολο. Είχα τότε την τύχη και την ατυχία μαζί να μετέχω σε επιτροπή, στην οποία ανατέθηκε από την πολιτεία το έργο της διάσωσης της συγκεκριμένης περιοχής. Μάλιστα για ένα διάστημα ήμουν και πρόεδρος αυτής της επιτροπής, η οποία κάποια στιγμή κατόρθωσε να έλθει σε συνεννόηση με τους κατοίκους της πάνω πόλης, ώστε να μη ζημωθούν οι περιουσίες τους. (Υπόψη ότι αυτοί, με τα μονόροφα ή διόροφα σπίτια τους, βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση σε σχέση με τους ισχυρούς της κάτω πόλης, που, κατεδαφίζοντας τα νεοκλασικά τους, για να γίνουν πολυκατοικίες, είχαν πλουτίσει υπέρμετρα). Είχαμε, λοιπόν, ευαισθητοποιήσει αρκετούς κατοίκους της πάνω πόλης, ώστε να διατηρηθεί η περιοχή τους και βρήκαμε λύσεις, για να πάρουν άλλου οικοπέδα. Στην κρίσιμη, όμως, καμπή αυτής της προσπάθειας, ο Υπουργός Πολιτισμού ανέθεσε το ζήτημα στον τότε Υπουργό Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε., ο οποίος ήταν από τη Θεσσαλονίκη και γι' αυτό δεν μπορούσε λόγω πολιτικού κόστους να απορρίψει στο μεγάλο μέρος των κατοίκων το αίτημά τους να προσθέσουν έναν ακόμη όροφο ή να γκρεμίσουν τα σπίτια τους και να χτίσουν καινούρια. Έτσι, από τα 3.500 παραδοσιακά σπίτια της πάνω πόλης κηρύχθηκαν διατηρητέα κάπου 300 και τελικά σώθηκαν μόνο τα 40. Το αποτέλεσμα ήταν να μη σωθεί ο οικισμός της πάνω πόλης ως σύνολο, όπως έγινε στην Πλάκα.

Δεν πρέπει, όμως, κανονικά να ισχύει για τέτοια ζητήματα ένας σχετικά σταθερός νόμος, ώστε να μην παραβιάζεται η δεοντολογία από τον εκάστοτε πολιτικό ανάλογα με το πολιτικό κόστος;

Κοιτάξτε. Στη χώρα μας νόμος του 1932 προστατεύει τις παραδοσιακές δομές. Δεν κάλυπτε, όμως, όλες τις περιπτώσεις, αλλά κυρίως τα αρχαιολογικά μνημεία. Επομένως, ο νόμος αυτός δεν πρόβλεπε όλες τις νέες καταστάσεις που έχουν προκύψει. Ένας άλλος νόμος, του 1951, αν θυμάμαι καλά, καλύπτει περιπτώσεις κτιρίων με αρχιτεκτονική ποιότητα και σημασία μόνο. Εμείς, όμως, τώρα σώζουμε μνημεία κορυφαία και μη. Ο νέος πάλι νόμος, που θα ισχύει για όλες τις περιπτώσεις, συντάσσεται επανειλημμένα και συνεχώς επαναφέρεται, αλλά ακόμα δεν έχει ψηφιστεί. Δυστυχώς, το πολιτικό κόστος είναι μια από τις κακοδομιονίες αυτής της χώρας και οι περισσότεροι πολιτικοί ενεργούν ανάλογα μ' αυτό. Με την έλλειψη, όμως, θεσμικού πλαισίου γίνονται πολλές καταστροφές.

Κύριε Λάββα, πέρα από την προστασία παραδοσιακών οικισμών, ασχολείστε και με την προστασία μεμονωμένων μνημείων, του Παρθενώνα π.χ. Είστε αντίθετος με την άποψη να αντικαθιστώνται φθαρμένα ή χαμένα κομμάτια τους με καινούρια υλικά;

Βέβαια. Στην αναστήλωση πρέπει ο ειδικός να προσπαθεί να βάλει στη θέση τους μόνον αυθεντικά κομμάτια των μνημείων που έχουν πέσει κάτω. Θα αναφερθώ συγκεκριμένα στον Παρθενώνα, ένα μνημείο που, παρόλο που έχει φθαρεί, δεν παύει να είναι κορυφαίο στον κόσμο, όχι μόνο για την καλλιτεχνική του αξία, αλλά και γιατί αντικατοπτρίζει την αθηναϊκή δύναμη, την τεχνολογία και τις ευαισθησίες των ανθρώπων του 5ου αιώνα π.Χ. για την τέχνη. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να συμπληρώσουμε τμήματα του Παρθενώνα που λείπουν με νέα υλικά, διότι ξέρουμε τις διαστάσεις, τις καμπυλότητες, το σχέδιό του γενικά. Αυτό, όμως, δεν πρέπει να γίνεται, γιατί έτσι χάνεται η αυθεντικότητα του μνημείου. Αν, τώρα, χρειαστεί να συμπληρωθεί με νέα υλικά, δεν πρέπει αυτά να υπερτερούν σε σχέση με τα αυθεντικά. Δεν είναι μόνο δική μου αυτή η άποψη, όλη η σύγχρονη μεθοδολογία και δεοντολογία είναι στο θέμα αυτό πολύ ευαίσθητη.

Επομένως οι ειδικοί πρέπει κατά κανόνα να συνηθούν και να αναδεικνύουν μόνο τα μέρη των

διά τι είναι ωραίο και τι άσχημο. Άλλωστε κι εγώ το ίδιο προσπαθώ να κάνω με τις μικρές μου δυνάμεις, διαφορίζοντας για πολλά χρόνια παλιότερα τους ειδικούς (αρχιτέκτονες και αρχαιολόγους) και τώρα τους φοιτητές μου στο Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, ώστε ως εργαζόμενοι μελλοντικά στα Μέσα να ενημερώνουν την κοινωνία ευρύτερα για την κρισιμότητα της κατάστασης της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και την ανάγκη να αντιστραφεί το αρνητικό κλίμα για το ζήτημα αυτό. Με χαρά μάλιστα διαπιστώνω ότι οι προσπάθειές μας έχουν αποδειχθεί πολύ γόνιμες. Φέτος αναθέσαμε στους τελειόφοιτους φοιτητές να εντοπίσουν άσχημα σημεία στην Αθήνα και συγκεντρώσαμε πολλά σχετικά στοιχεία. Αλλά και στη χώρα μας η ευαισθητοποίηση του κόσμου, έστω και μειοψηφιών, είναι μεγαλύτερη τον τελευταίο καιρό, έστω και μειοψηφιών, είναι μεγαλύτερη τον τελευταίο καιρό σε σχέση π.χ. με το 1976, όταν γύρισα στην Ελλάδα. Σήμερα βλέπουμε ανθρώπους να ξεσηκώνονται υπέρ της διατήρησης της αυθεντικότητας του τόπου τους (στο Μαραθώνα π.χ.). Στο Συμβούλιο νεότερων μνημείων, επίσης, όπου εργαζόμα, βλέπω ανθρώπους να έρχονται, γιατί θέλουν να κηρύξουν το κτίριό τους διατηρητέο. Και το κράτος, όμως, ή οι τράπεζες πρέπει να βοηθούν οικονομικά τέτοιους ανθρώπους, για να διατηρήσουν τα παραδοσιακά τους σπίτια. Γενικότερα, τώρα, εδώ και περίπου μισόν αιώνα οι βιομηχανικές κυρίως χώρες έχουν επιδοθεί σ' ένα πρωτοφανή αγώνα διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς ένα μεγάλο μέρος της έχει καταστραφεί. Κι είναι σωστή, βέβαια, αυτή η στασιμότητα. Νόμοι της φυσικής και της ψυχολογίας τονίζουν ότι, αν δεν υπάρχει ισορροπία ανάμεσα στο παρελθόν και στο μέλλον και οι αλλαγές γίνουν με αγγιγόμενους ρυθμούς, οι προβλέψεις είναι δυσόιωνες. Ο μεγάλος φυσικός Ντυράκ π.χ. λέει ότι, αν δυο αντίρροπες δυνάμεις, στην προκείμενη περίπτωση το παρελθόν και το μέλλον, είναι ανισόροπες, δηλαδή η μια είναι πιο δυνατή από την άλλη, τότε το σύστημα ανατρέπει. Η ψυχολογία, επίσης, επισημαίνει ότι, όταν ο άνθρωπος χάσει τη μνήμη του, μετατρέπεται σε ένα αποπροσανατολισμένο, χαμένο ον. Μια κοινωνία, λοιπόν, χωρίς μνημεία (λέξη που παράγεται από τη μνήμη) είναι μια κοινωνία χωρίς ταυτότητα.

Η άσχημη αισθητική των πόλεων, επίσης, επηρεάζει αρνητικά και την ψυχική μας διάθεση.

Ασφαλώς. Πέρα απ' αυτό, η αισθητική σχετίζεται και με την ηθική μας κοινωνίας. Μια κοινωνία που δεν αντιδρά στο άσχημο, έχει και ηθικό πρόβλημα. Στην αρχαία Αθήνα οι άνθρωποι έδειχναν μεγάλη ευαισθησία για το δημόσιο χώρο. Αν έβλεπαν κάτι άσχημο στα κτίρια, στους δρόμους, στις πλατείες, ανάγκαζαν τους ιδιοκτήτες να το αλλάξουν. Σήμερα, δυστυχώς, λίγοι άνθρωποι πληγώνονται από την ασχήμια που τους περιβάλλει. Θα σας αναφέρω ένα σχετικό παράδειγμα. Όταν ήμουν στη Θεσσαλονίκη, κάναμε μιαν έρευνα με τους αρχιτέκτονες φοιτητές ρωτώντας τους ενοίκους νεόκτιστων πολυκατοικιών στη νέα παραλία (μια περιοχή κατοικημένη από ανθρώπους μέσου και ανώτερου εισοδήματος και ανάλογης μόρφωσης) αν ήταν ευχαριστημένοι από τη διαμονή τους στα νέα κτίρια, πολλά από τα οποία ήταν ανήλια, χωρίς θέα και μέσα σε κυκλοφοριακό χάος. Η έρευνα έδειξε ότι δεν τους ενοχλούσε αυτή η κατάσταση. Φαίνεται, λοιπόν, ότι πολλοί έχουν χάσει την ικανότητά τους να αντιδρούν.

Γκρινιάζουμε πολύ για το επίπεδο της αισθητικής στη χώρα μας. Ωστόσο, δεν έχουμε την πρωτοκαθεδρία ανά-

μνημείων που έχουν σωθεί.

Ακριβώς. Κι αυτό δεν αφορά μόνο τα αρχαία μάρμαρα αλλά και άλλα υλικά (ξύλο, πέτρα κ.λπ.). Δεν αφορά μόνο έναν αρχαίο ναό αλλά και ένα νεοκλασικό ή παραδοσιακό κτίριο. Υπάρχουν τρόποι για να προστατευτεί ένα μνημείο, οι Καρυάτιδες π.χ., που είναι τώρα μέσα σε προστατευτικά κελύφη με άζωτο. Από 'κει και πέρα, όμως, δεν πρέπει να εφαρμόζονται οι υπερβολικές ιδέες που κατά καιρούς προτείνονται. Κάποτε κάποιος π.χ. είχε σκεφτεί να καλύψουμε ολόκληρη την Ακρόπολη μ' ένα διαφανή πλαστικό θόλο, για να προστατευθεί από τη μόλυνση του περιβάλλοντος.

Συνεργάζονται πολλοί επιστήμονες για τη συντήρηση ενός μνημείου;

Ναι, για το σκοπό αυτό συνεργάζονται διάφοροι ειδικοί (αρχιτέκτονες, αρχαιολόγοι, πολιτικοί μηχανικοί, χημικοί μηχανικοί, συντηρητές, περιβαλλοντολόγοι, γεωλόγοι, μηχανολόγοι, ειδικοί φωτογράφοι, αν χρειαστεί).

Είναι εύκολη η συνύπαρξη τόσων πολλών ειδικοτήτων;

Όχι. Συχνά δημιουργούνται πολλά προβλήματα. Σιγά-σιγά, όμως, γίνεται αντιληπτή ότι μόνο με τη συνεργασία μπορούν να βρεθούν σωστές λύσεις. Στην Ακρόπολη π.χ. υπάρχει επιτροπή στην οποία συνεργάζονται πολλοί ειδικοί.

Αυτό γίνεται σε όλη την Ελλάδα ή μόνο για συγκεκριμένα μεγάλα μνημεία;

Κατά κανόνα γίνεται παντού. Σήμερα άλλωστε επικρατεί η αντίληψη ότι δεν υπάρχει διαφορά ανάμεσα σ' ένα κορυφαίο μνημείο (την Ακρόπολη π.χ.) και ένα ταπεινό κτίσμα του παρελθόντος (ένα παραδοσιακό σπίτι σ' ένα χωριό π.χ.). Και τα δυο είναι φορείς μνήμης και πρέπει να προστατεύονται.

Αν σωθούν και καλλωπιστούν κάποια νεοκλασικά ή παραδοσιακά κτίρια, δε θα 'πρεπε να υπάρξει ανάλογη φροντίδα και για τα διπλανά τους, ώστε να προκύψει ένα αρμονικό σύνολο;

Κανονικά έτσι θα 'πρεπε, αλλά κάτι τέτοιο γίνεται αποσπασματικά κι όχι μ' ένα συνολικό σχεδιασμό. Όταν δίδασκα στους φοιτητές της αρχιτεκτονικής, τους έλεγα ότι από το 1980 και μετά η βασική δουλειά των αρχιτεκτόνων δε θα πρέπει να είναι η ανέγερση νέων κτιρίων, διότι έχει γεμίσει πια όλη η χώρα με τέτοια, αλλά η αφαίρεση των υπαρχουσών αρχιτεκτονικών κακοτεχνιών.

Οι περισσότεροι Έλληνες ή είναι ουδέτεροι ή αρνητικοί πολλές φορές για ζητήματα προστασίας της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Τι πιστεύετε ότι πρέπει να γίνει, για ν' αλλάξει αυτή η κατάσταση;

Χρειάζεται να ευαισθητοποιηθούν περισσότερο για το θέμα αυτό. Πρωταρχικό ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση πρέπει να παίξει το σχολείο, που πρέπει να μάθει στα παι-

μεσα στις άλλες χώρες στον τομέα αυτό. Οι ουρανοξύστες της Αμερικής π.χ. δε θα έλεγα ότι αποτελούν πρότυπα καλαισθησίας.

Πράγματι, ορισμένοι γκρινιάζουμε για το θέμα, αν και πολλοί ξένοι θαυμάζουν τη χώρα μας, ακόμη και την Αθήνα, γιατί λένε ότι δεν έχει υποστεί φοβερές αλλοιώσεις. Όσον αφορά τους ουρανοξύστες της Αμερικής είναι σίγουρα σύμβολα υπερβολής. Μπορεί κανείς να προχωρήσει απεριόριστα σε ύψος; Ο άνθρωπος ξεκίνησε από τη νεολιθική εποχή με εντελώς χαμηλά και ταπεινά κτίσματα (καλύβες, μονόροφα) και η αρχιτεκτονική μέσα σε μια πορεία 8-10.000 χρόνων έδωσε αριστουργήματα (π.χ. Παρθενώνα, Αγια-Σοφία, Γοθικές εκκλησίες, παλάτια στις Ινδίες, στην Κίνα, Στην Ιαπωνία), που, όμως, ποτέ δεν ξεπερνούσαν βασικές ανθρώπινες κλίμακες. Όταν οι άνθρωποι έπαψαν να χρησιμοποιούν ως μονάδα μέτρησης μήκους τα πόδια, που σχετίζονται με το ανθρώπινο σώμα, και τα αντικατέστησαν από το τέλος του 18ου αιώνα με το γαλλικό μέτρο, που μπορεί να αυξάνεται απεριόριστα, έχασαν την έννοια του ανθρώπινου μέτρου. Από τότε αρχίζει η υπερβολή στην αρχιτεκτονική και ο άνθρωπος νιώθει ελάχιστος μπροστά στα ψηλά δημιουργήματά του. Οι δίδυμοι πύργοι της Νέας Υόρκης, που δυστυχώς κατέρρευσαν με τραγικό τρόπο, θεωρούνταν τα ψηλότερα κτίρια του κόσμου και τώρα κατασκευάζεται στη Μαλαισία ένα κτίριο ψηλότερο από κείνους. Αυτά, όμως, είναι υπερβάσεις του ανθρώπινου μέτρου. Ελπίζω, λοιπόν, ότι στη νέα χιλιετία η αρχιτεκτονική θα αναθεωρήσει τέτοιες απόψεις και ροπές.

Έχετε επισκεφτεί πολλές χώρες και παρακολουθείτε την υψηλή αισθητική ορισμένων από αυτές από βιβλία. Ποιες ξεχωρίζετε με κριτήριο την ισορροπημένη σύνθεση του παλιού με το νέο;

Θα ξεχώριζα από το Βέλγιο τις Βρυξελλές και τη Μπρυζ. Το ίδιο συμβαίνει και στην Ελβετία, ενώ στη Γερμανία λιγότερο, διότι πολλά παλιά κτίρια καταστράφηκαν στον πόλεμο. Σε πολλές πρώην κομμουνιστικές χώρες διατηρήθηκαν, διότι επί κομμουνισμού δεν υπήρχε το πρόβλημα της ιδιοκτησίας και του κέρδους. Βέβαια, τώρα με το καπιταλιστικό σύστημα πολλά παλιά κτίρια σ' αυτές καταστρέφονται. Παλιές οικοδομές, δρόμοι και πλατείες μένουν σχετικά ανέπαφες και στις Σκανδιναβικές αλλά και σε άλλες δυτικές χώρες.

Τελειώνοντας, κύριε Λάββα, θα ήθελα να μας πείτε το εξής: στο Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ διδάσχετε εκτός των άλλων και πολιτιστική διαχείριση. Πώς θα ορίζατε την καινοφανή για πολλούς αυτή έννοια;

Πολιτιστική διαχείριση σημαίνει πολλά πράγματα σχετικά με τον πολιτισμό. Ειδικότερα τώρα η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι όλες οι συντονισμένες ενέργειες που γίνονται, για να σωθούν και να συντηρηθούν τα μνημεία, αλλά και να παρουσιαστούν με τέτοιο ελκυστικό τρόπο, ώστε ο επισκέπτης να αποκομίζει απ' αυτά τα αγαθά της γνώσης και της ψυχαγωγίας. Η πολιτιστική διαχείριση, επίσης, δεν είναι άσχετη με την οικονομία. Άλλωστε η λέξη διαχείριση είναι μεταφορά από το χώρο των οικονομικών (λέμε π.χ. διαχειρίζομαι ένα κεφάλαιο, ένα εμπόρευμα κ.λπ.). Η συνθήκη του Μάαστριχτ τονίζει ότι πρέπει να συνδέεται ο πολιτισμός με την οικονομική ανάπτυξη. Γι' αυτό και βλέπουμε τελευταία να αναπτύσσεται ο πολιτιστικός, ο συνεδριακός τουρισμός ή σε αρκετά χωριά να δημιουργούνται πόλοι έλξης για τους τουρίστες, που συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής τους. Εκεί αναπτύσσεται π.χ. ο αγροτουρισμός ή ο οικολογικός τουρισμός. Βέβαια, η ανάπτυξη αυτή δεν πρέπει να είναι τόσο ορμητική και ταχύρρυθμη, ώστε να αλλοιωθεί το φυσικό τοπίο αλλά και τα ήθη και τα έθιμα των ανθρώπων. Κάτι τέτοιο είδαμε, δυστυχώς, να γίνεται σε νησιά μας (στη Μύκονο π.χ.). Θα ήθελα, επίσης, να προσθέσω ότι, όλες οι προσπάθειες που γίνονται με την πολιτιστική διαχείριση, δεν πρέπει να αφορούν μόνο τις παρούσες αλλά και τις μελλοντικές γενιές, τους επόμενους διαχειριστές αυτής της πολύτιμης κληρονομιάς. Γενικά πολλά πρέπει ακόμη να γίνουν στον τομέα του πολιτισμού. Είχε δίκιο η Μελίνα Μερκούρη, όταν έλεγε ότι η βαριά βιομηχανία μας είναι ο πολιτισμός μας, που, πέρα από τις φυσικές μας ομορφιές, αν αξιοποιηθεί σωστά, θα μας έκανε τον παράδεισο του πλανήτη.